

De Duitse negatieven van het KIK 1917-1918

F311 - Gent - Gravensteen. De Romaanse vleugel die aanleunt tegen de donjon, 1918.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
Brussel
2006

Colofon

Verantwoordelijke uitgever

Myriam Serck, Algemeen directeur van het KIK

Coördinatie van het project

Christina Ceulemans en Marie-Christine Claes

Redactie

Marie-Christine Claes

Vertalingen

Christina Ceulemans, Beatrijs Wolters van der Wey

Scanning van de foto's van Mark Deblieck

Georges Charlier

Grafische vormgeving

Arlette Debauve

Tentoonstelling

Anne Françoise Gerards met de hulp van het personeel van het Departement Documentatie en van de Algemene Diensten van het KIK.

ICT

Julien Dandoy

De organisatoren houden er aan in het bijzonder Dirk Lauwaert van de VZW Efemera te bedanken. Hij ligt aan de basis van initiatieven als "Citygraphy" en heeft gepassioneerd de studie van het fonds aangevat. Zij drukken ook hun erkentelijkheid uit ten overstaan van Pieter Vereertbrugge van de uitgeverij Cypres en zijn collega's voor hun genereuze medewerking. Ook willen ze fotograaf Mark Deblieck bedanken voor het vlotte uitlenen van zijn werk.

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

Jubelpark 1

B-1000 Brussel

Tel. +32 (0)2 739 67 11

Fax +32 (0)2 732 01 05

CCP 679-2004759-60

Beeldmateriaal: © KIK/IRPA, Brussel, tenzij anders vermeld.

Alle rechten voorbehouden.

Deze catalogus kan opgeladen worden van de webstek van het KIK (<http://www.kikirpa.be>).

D/2006/613/2

Voorwoord

Zelden laat een oorlog een positieve erfenis na. Nochtans viel dit te beurt aan het Departement Documentatie van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium: de wederwaardigheden van de eerste wereldoorlog en de onderhandelingen die erop volgden hebben de instelling tot erfgenaam gemaakt van een verzameling Duitse negatieven uit die de tijd. Deze verzameling documentaire kunstfoto's leidde lange tijd een sluimerend bestaan maar hieraan is thans een einde gekomen. Omwille van het feit dat ze volledig waren geïntegreerd in de fototheek hebben deze clichés tot nu toe nog niet de aandacht gekregen die ze verdienen.

Wij zijn dan ook fier deze collectie voor te stellen ter gelegenheid van een symposium dat het KIK organiseert op 10 februari 2006 en dat gewijd is aan dit thema. De tentoonstelling geeft een eerste indruk van het belang van het fonds en heeft naar wij hopen ook een gunstig effect op de herwaardering van de reeks in de toekomst.

De “herontdekking” van deze duizenden negatieven kan zeker niet alleen op rekening van het KIK geschreven worden. Indien deze tentoonstelling tot stand kwam dan is dat omdat de Heer Dirk Lauwaert vanuit zijn vereniging Efemera op een gepassioneerde wijze de studie van dit prachtige ensemble heeft aangevat. Dirk Lauwaert was al langer de inspirerende kracht achter initiatieven zoals Citygraphy, dat het project “Stadsfotografie in de 19de eeuw” ondersteunt. Als estheticus en analist van beelden, was hij enthousiast over de kwaliteit en de rijkdom van deze collectie en heeft al snel het Departement Documentatie van het KIK in zijn ontdekkingstocht betrokken.

Wij houden er aan alle medewerkers aan dit evenement te bedanken voor hun bijdrage. De uitgever Cypres zorgde onder meer voor de deelnemersmap, voor scanning- en drukwerk en voor de logistieke steun. De tussenkomst van twee Duitse vorsers omtrent de omstandigheden waarin de negatieven tot stand kwamen heeft zeker bijgedragen tot de waarde van het symposium. Mevrouw Christina Kott had ter gelegenheid van haar doctoraat¹ reeds in grote lijnen de geschiedenis van de negatieven nagetrokken en de Heer Christoph Roolff, historicus, heeft zich gebogen over de cultuurpoli-

tiek van de bezetter tijdens de eerste wereldoorlog. Mevrouw Nathalie Minten, restauratrice van foto's – negatieven én afdrukken – heeft ons waardevolle raad gegeven om deze broze schatten in de toekomst beter te conserveren. Fotograaf en media-kunstenaar Patrick Marchal liet ons vanuit zijn specifieke ervaring delen in zijn enthousiasme. Met zijn project van Rephotography - het opnieuw en zo getrouw mogelijk fotograferen van foto's uit het archief door het innemen van dezelfde positie, op hetzelfde tijdstip van het jaar, en zo mogelijk onder dezelfde voorwaarden (lenzen, licht kadring, enz.) - bewijst Mark Deblieck eens te meer het bijzondere belang van deze foto's na een eeuw van veranderingen in het stedelijk landschap. Hij levert opnamen die uitgevoerd zijn met een opvallende accuraatheid en men kan alleen maar hopen dat dergelijk werk ook de interesse van lokale en regionale overheden zal opwekken.

We zijn er zeker van dat de “Duitse negatieven”, omwille van hun intrinsieke esthetische kwaliteit en de veelheid aan mogelijkheden die ze bieden - artistieke maar ook historische en sociologische - een groot publiek kunnen aanspreken. Het KIK dat gevestigd is in de “Europese wijk”, is graag bereid deze waardevolle documentatie ter beschikking te stellen van zowel vorsers als amateurs, uit België of uit andere delen van de wereld. Een bezoek aan de fototheek in het Jubelpark of aan de website van het KIK is dan ook van harte aanbevolen.

Myriam Serck-Dewaide
Algemeen Directeur

¹ KOTT, CHRISTINA, *Protéger, confisquer, déplacer : le service allemand de préservation des oeuvres d'art (Kunstschutz) en Belgique et en France occupées pendant la Première Guerre mondiale, 1914-1924*. Doctoraat aan de École des hautes études en sciences sociales, specialiteit Geschiedenis en beschavingen (supervisie van de thesis samen met de Freie Universität Berlin) Parijs (EHESS), 2002.

De leeszaal van de fototheek in 1948.

De fototheek van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

“Plaatjes kijken”, het is de eerste stap van het kind die leidt naar de ontdekking van de wijde wereld. Veel meer dan door abstracte lettertekens wordt ons oog immers geboeid door het beeld. Het lijkt de werkelijkheid in haar geheel te kunnen vatten. Sommige beelden worden als het ware gebrand op het netvlies en opgeslagen in het geheugen. Ze vormen het zogenaamde ‘visuele geheugen’ van de mens en bekleeden de kamers van zijn herinnering.

Het fotoarchief van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium is in zekere zin het visuele geheugen van ons land.

(Christina CEULEMANS)

Geschiedenis van de fototheek

1900 - Oprichting van het fotoatelier van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.

1920 - Oprichting, binnen de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, van de Dienst voor Belgische Documentatie. De eerste opdracht bestaat erin documentatiedossiers samen te stellen met foto's en krantenknipsels betreffende het Belgisch patrimonium.

1934 - Jean Capart, hoofdconservator van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, geeft aan Paul Coremans de opdracht de Belgische Documentatiedienst over te nemen en een Laboratorium voor fysisch en chemisch onderzoek op te starten.

1939 - Aan de vooravond van de tweede wereldoorlog, bezitten de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis ongeveer 30.000 negatieven, waarvan er 10.000 van Duitsland waren afgekocht met de marken die na de oorlog van '14-'18 op een rekening geblokkeerd stonden (hieronder 352 glasnegatieven 40 x 40 cm).

1940-1945 - In juli 1940 beginnen de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis met spoed aan een foto-inventaris van het kunstpatrimonium, voor rekening van het Commissariaat Generaal voor 's Lands Wederopbouw (C.G.L.W.). Daarbij kwamen nog foto's in opdracht van het Commissariaat Generaal voor de Passieve Luchtbescherming

(C.G.P.L.). Er werden meer dan 160.000 negatieven gemaakt (waarvan er reeds 119.110 toegankelijk zijn via het Internet). De opnames betreffen vooral monumenten en religieuze kunstvoorwerpen van voor 1840, civiele en religieuze gebouwen, musea, oude uitgenomen glasramen, uit de torens gehaalde kerkklokken (vanaf mei 1943), werken die in veiligheid werden gebracht in Gent, Antwerpen, Brussel en op het kasteel van Lavaux Sainte-Anne (kunstwerken uit de Brugse musea, het Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen, het museum Plantin-Moretus en het Prentenkabinet van Antwerpen).

1948 - Op 24 juni worden door een Besluit van de Regent het Centraal Iconografisch Archief voor Nationale Kunst en het Centraal Laboratorium der Belgische Musea (beter gekend onder het acroniem ACL) opgericht.

1957 - Het ACL wordt één van de tien Nationale Wetenschappelijke Instellingen onder de benaming Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK).

1962 - Vestiging in een nieuw gebouw van 8.700 m². Het is een ontwerp van architect Charles Rimanque volgens het technisch concept van René Sneyers.

1967 - De ministers Pierre Wigny en Renaat Van Elsende geven het KIK de opdracht een Foto-repertoire van het meubilair van de Belgische Bedehuizen samen te stellen: om en bij de 250.000 opnames worden gemaakt in de 222 gerechtelijke kantons van het land.

1989 - Er wordt begonnen met de invoer van de gegevens in een digitale databank.

1990 - De fotoateliers beginnen te fotograferen in kleur.

1994 - De wetenschappelijke en culturele diensten worden ondergebracht bij de Diensten van de Eerste Minister, de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (D.W.T.C.), onder de voogdij van de Minister van Wetenschapsbeleid.

1995 - Begin van de digitalisering van fotodocumenten. Ieder jaar worden 70.000 foto's gescand.

1999 - De Internetsite wordt on-line geplaatst (www.kikirpa.be).

2000 - Begin van de digitale foto-opnames.

De huidige fototheek

Na meer dan 100 jaar wordt nog steeds het oorspronkelijke doel nagestreefd: het culturele patrimonium van ons land ontsluiten door het voor onderzoekers en voor het grote publiek open te stellen, om het beter te kunnen beschermen en bestuderen.

Per 1 februari 2006 zijn 556.165 foto's op een totaal van 883.010 negatieven gratis consulteerbaar via het Internet.

Het gaat om een indrukwekkend palmares: profane en religieuze edelsmeedkunst, middeleeuwse beeldhouwkunst, textiel, schilderkunst –van de Vlaamse Primitieven over de barokkunst tot de oriëntalistische schilders uit de 19de eeuw-, historisch behangpapier, enz.

Ook het patrimonium van OCMW, stadhuizen en

abdijen is voor een groot stuk geïnventariseerd. Recent heeft het Departement nog het initiatief genomen tot een project, gefinancierd door de Dienst Wetenschapsbeleid van de federale overheid, van inventarisering en studie van de pre-Eyckiaanse paneelschilderkunst.

Het fotoarchief is heel wat meer dan een eenvoudig documentatiecentrum. Het KIK bewaart immers niet alleen de afdruk op papier van elke foto, maar ook de originele opname (op glasplaat, film of CD). Het kan de foto's op aanvraag reproduceren voor elke geïnteresseerde, of het nu gaat om studenten in het kader van hun onderzoek, geleerden voor publicatie in hun lokaal tijdschrift, of uitgevers voor illustraties in een publicatie. Aldus zullen de komende generaties ten allen tijde kennis kunnen nemen van hun gemeenschappelijk visueel geheugen: de beelden van het culturele patrimonium van ons land.

De ruimte met negatieven van het KIK, in de kleine narthex naast de rotonde (in de gebouwen van de KMKG).
Jan Haegens, 1948

Interieur van het fotodepot van het ACL in de lokalen van de KMKG. 1948.

F128 - Brugge - Stadspoort.

B20847 - Oude Abdij van Orval.

Details van enkele zeldzame foto's met Duitse militairen.

B20846 - Ruïnes van de oude Abdij van Orval.

F150 - Brugge, de Proosdij (nu zetel van het Provinciebestuur). Binnenkoer.

De Duitse negatieven

Tussen de zomer van 1917 en de herfst van 1918 doorkruisen een dertigtal Duitse kunsthistorici, architecten en fotografen het land. Ze realiseren meer dan 10.000 opnamen met het oog op de verrijking van de Duitse beeldarchieven. De campagne van deze opnamen neemt de vorm aan van een inventaris. Het is niet geweten of de ontwikkeling van de clichés gebeurde in een vast of in een verplaatsbaar laboratorium.

Een commissie voor de fotografische inventarisering van de Belgische monumenten (Kommission für die photographische Inventarisierung der Belgische Kunstdenkmäler) werd opgericht onder de leiding van de Duitse kunsthistoricus Paul Clemen.

De belangrijkste fotograaf was Richard Hammann. Hij was professor in de geschiedenis te Marburg en stichter van de Fotografische archieven van Marburg (Bildarchiv Foto Marburg). Tussen de andere fotografen vinden we Hans Hold, van München, Franz Stoedtner, die ook fotografische archieven heeft opgericht en Paula Deetjes, die als fotografe verbonden was aan het Folkwangmuseum te Hagen en mogelijk nadien medewerkster was in het Bildarchiv Marburg.

De meeste opnamen hebben betrekking op de kunst van de middeleeuwen en de barok. Er zijn weinig documenten betreffende de 19de eeuw en geen enkel toont een monument uit de 20ste eeuw.

De Belgen hadden gemengde gevoelens ten overstaan van deze foto's en zagen er een soort toe-eigening in, een virtuele inbeslagname, waardoor de bezetter als het ware de macht kreeg tot de interpretatie van de werken.

Het was in het begin de bedoeling deze clichés op te nemen in de Archieven van Monumenten uit het Rijnland, die door Clemen waren opgericht in de schoot van het Kunsthistorisch instituut aan de universiteit van Bonn. De negatieven zouden gecentraliseerd moeten zijn in de fotografische Rijksarchieven te Berlijn. Na de eerste wereldoorlog, lanceerde Leo van Puyvelde, professor aan de Gentse Universiteit initiatieven om de foto's onder dwang terug te recupereren. Tijdens zijn

ondervraging zegt Clemen dat de foto's onder verschillende professoren verdeeld zijn. Toch zijn er 5000 in het Kunsthistorisch instituut te Bonn gebleven.

Daar er geen juridische basis voor een inbeslagname bestaat, verkiest de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen een meer diplomatische oplossing.

Clemen engageert zich om volledige series aan de Belgische Musea te geven en de opnamen in zijn bezit ter beschikking te houden van de vorsers. Passages in de registers van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten tonen aan dat afdrukken door de Musea in 1920 gekocht waren. Zo staat er "Messbild a.1920" wat moet betekenen "achat à la Messbildanstalt en 1920" (aankoop bij Messbildanstalt in 1920). In deze lijsten vindt men ook de namen weer van Stoedtner en Deetjes. Deze afdrukken werden opgetekend in de registers van de Musea vanaf 1 maart 1921.

In 1923 verschijnt *Belgische Kunstdenkmäler*, onder de leiding van Paul Clemen. Het werk werd rijkelijk geïllustreerd met foto-opnamen van 1917-1918. Als we Clemen moeten geloven, die het voorwoord signeerde, zou het idee om de foto's te nemen ontstaan zijn ten gevolge van de aanwezigheid in het bezette België van Duitse kunsthistorici, architecten en museumconservators. Het was echter geenszins hun bedoeling een systematisch repertorium samen te stellen en zich de rol aan te matigen of de opdrachten toe te eigenen van de Koninklijke commissie voor Monumenten.

De publicatie lokt de woede uit van de Belgische kunsthistorici. Zij beschuldigen de overheid van nalatigheid: indien België een inventaris had opgemaakt, zou men de kans gehad hebben de door de Duitsers veroorzaakte schade, beter te evalueren. Langs de andere kant zien we dat de publicatie van de Belgische Kunstdenkmäler tot gunstig gevolg heeft dat de wetgeving op de bescherming van het erfgoed in een stroomversnelling raakt.

Van Overloop en na hem Jean Capart, dringen er op aan dat de negatieven naar Brussel komen. Dankzij

Statistieken op 1 februari 2006

Fototheek

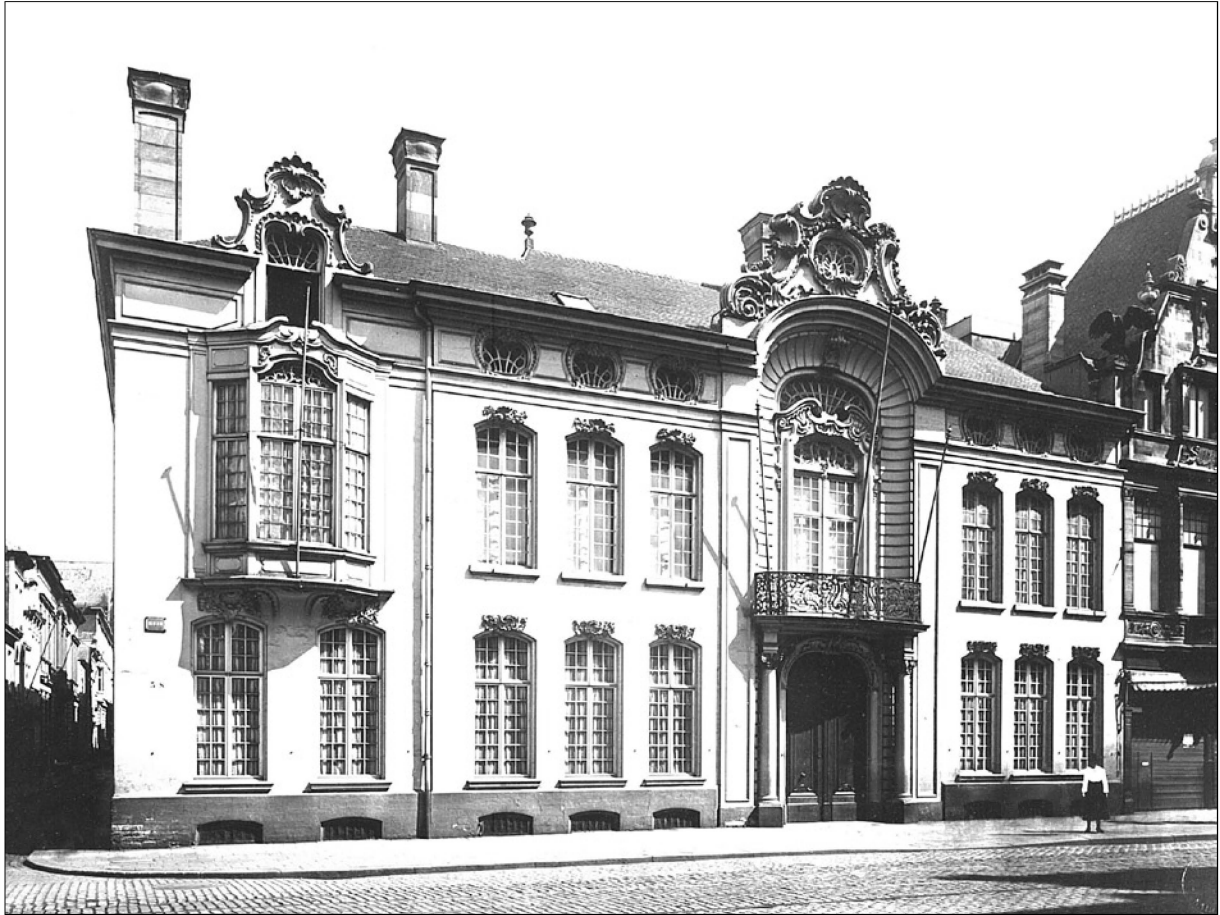
	Bereikt aantal ingevoerd	Internet	%
A (13 x 18)	136.158	92.441	68%
B (18 x 24)	241.017	136.930	57%
C (24 x 30)	7.389	3.253	44%
D (30 x 40)	1.209	272	22%
E (9x12)	48.047	17.789	37%
F (40 x 40)	532	532	100%
M (6 x 7 ou 6 x 9 : rep)	285.764	231.351	81%
N (10,5 x 12,7= 4 x 5")	20.027	18.485	92%
Dia's	82.188	13.308	16%
G (ekta's)	8.299	5.846	70%
KM (6 x 7 kleur)	17.196	16.316	95%
KN (4 x 5")	12.237	11.775	96%
X (digitaal)	3.566	1.165	33%
Y (digitaal)	5.509	1.136	21%
Z (digitaal)	7.487	5.566	74%
Totaal	876.625	556.165	63%

Duitse negatieven

	Totaal	Internet	%
A	3.296	1891	57%
B	4.676	4182	89%
C	C126	60	48%
E	14	14	100%
F	532	375	70%
	8.644	6.522	75%

Duitse negatieven op Internet, per provincie en per formaat

	Antwerpen	Brabant	Hainaut	Liège	Limburg	Luxembourg	Namur	Oost-Vlaanderen	West-Vlaanderen
A	114	393	571	137	48	3	1	435	188
B	822	668	679	331	111	369	179	472	547
C	19	32	5						4
E		9	1					2	
F	98	88	39	2				104	44
	1053	1190	1295	470	159	372	180	1013	783

F4 - Antwerpen - Lodewijk XV-gevel, Meirplaats 85.

de tussenkomst van de Duitse archeoloog Gerhard Bersu, lopen de onderhandelingen op 18 mei 1926 uit op een akkoord : de 10.011 negatieven zullen teruggegeven worden aan de Koninklijke Musea van het Jubelpark, tegen de storting van een som van 140.000 goudmarken, en dit ten laatste op 1 mei 1927 te betalen. Op 28 april 1927, ontvangt de Reichsbank het geld (het betreft geblokkeerde rekeningen van de voormalige Duitse Regering).

De eerste negatieven worden ingeschreven vanaf 24 februari 1928. De inventaris loopt door tot de eerste maart 1942, datum waarop de registers niet meer worden ingevuld. Na de Tweede Wereldoorlog wordt de archivering verder gezet onder de vorm van steekkaarten. In 2006 werden reeds 8.644 van de 10.011 negatieven ingevoerd in de databank van het KIK samen met 876.625 andere foto's. 6.522 foto's zijn reeds gescand en te raadplegen via de website in de fototheek-on-line.

1. Het merendeel van de gegevens in dit historisch overzicht komen van het artikel van Christina Kott (zie bibliografie p. 18).

F481 - Nijvel - Sint-Gertrudiskerk. Algemeen gezicht vanuit het Zuidwesten.

F274 - Brussel - Kerk van O.-L.-Vrouw van de Zavel. Hoogkoor en noordelijk transept. Achter het hoogkoor het "Sacarium", gotisch gebouwtje uit de 16de eeuw. In de hoek van koor en transept, de kapel van Tour en Taxis, uit de 17de eeuw.

F36 - Antwerpen - O.-L.-Vrouwekathedraal. Interieur. De vieringkoepel.

B20034 - Biechtstoel (detail).

B20036 - Biechtstoel (detail).

B20019 - Biechtstoel (ensemble).

Namen, Sint-Lupuskerk, biechtstoelen en
communiebank,
ca 1650-1670.

B20048 - Communiebank (detail).

F60 - Antwerpen - Sint-Carolus Borromeuskerk. Interieur. De kapel van O.-L.-Vrouw, gezicht vanaf het altaar.

Bibliographie

JANSSENS, Wilfried, *L'automatisation des archives iconographiques de l'Institut royal du Patrimoine artistique*, dans *Bulletin de l'IRPA*, 22, 1988/89, p. 187-194.

SOUMERYN-SCHMIT, Daniel, *Gérer et conserver 800 000 négatifs*, dans *La vie des musées*, 11, 1996, p. 23-26.

VAN DE WALLE, Raphaël, *Het Fotoarchief van het Instituut. Een inventaris van het Belgisch Kunstbezit*, in *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*, 12, 1970, p. 86-97.

CEULEMANS, Christina, *La photothèque de l'IRPA : un outil merveilleux pour tous les Belges*, dans *Dynastie & Photographie*, Bruxelles, Institut royal du Patrimoine artistique, 2005, pp. 65-70.

KOTT, Christina, « Inventorier pour mieux contrôler ? » *L'inventaire photographique allemand du patrimoine culturel belge, 1917-1918* dans *Une guerre totale ? La Belgique dans la première guerre mondiale, Nouvelles tendances de la recherche historique* (JAUMAIN, Serge, AMARA, Michaël, MAJERUS, Benoit et VRINTS, Antoon, dir.), *Archives générales du royaume, Études sur la première guerre mondiale*, 11, Bruxelles, 2005, pp. 283-300.

F488 - Doornik, De Grote Markt, Zuid kant en Noord kant.